

СОЦРЕАЛІЗМ ІЗ ПОСТРАДЯНСЬКОЇ ПЕРСПЕКТИВИ (рецензія)

Хархун Валентина. Соцреалістичний канон: генеза, розвиток, модифікації. – Ніжин: ТОВ «Гідромакс», 2009. – 508 с.

Нині осмислення радянської культури – актуальне завдання для світової науки. Західна гуманітаристика переоцінює советологічні підходи й намагається виробити новітні методи вивчення „радянського”. Пострадянська наука, долучаючись до цього процесу, виконує ще одне важливе завдання – формує концепцію новочасних ідентифікаційних практик.

Дослідження радянської літератури – одне з першорядних завдань для сучасного українського літературознавства, бо воно орієнтоване на формування цілісного уявлення про українську літературу ХХ століття, продукування відповідної концепції історії літератури минулої доби. Звідси актуальність монографії Валентини Хархун. Ця монографія спрямована на осмислення соцреалістичного канону в українській літературі сталінської доби.

Наукову цінність книжки визначає, насамперед, наявність двох композиційних рівнів. Перший націлений на оприявлення логіки розгортання соцреалістичного канону в українській літературі. Центральною категорією аналізу визначено канон і, зокрема, його соцреалістична проекція в інтерпретації провідного дослідника тоталітарної літератури Х. Гюнтера. Дослідження зорієнтоване на виявлення життєвих фаз соцреалістичного канону в українській літературі: процесу його формування (канон і канонізація), канонізаційної картини соцреалістичного світу (міф як домінанта тоталітарного мислення), „канону в zenіті” (історіографічна легітимізація канону).

В. Хархун осмислює етап „зародження” канону в проекції на дві інтерпретаційні парадигми: радянську й пострадянську, розцінюючи соцреалізм як естетичний проект сталінізму, а отже, як явище ідеологічного порядку, спрямоване на модифікацію естетичного й утворення нового уявлення про художність. Варто зазначити, що в цьому концептуальному підході дослідниця суголосна з основним постулатом західної гуманітаристики, який передбачає спростування упереджень щодо винятково ідеологічної природи соцреалізму. У монографії соцреалізм розглядається як естетично-репрезентативний проект, покликаний утворити реальність „вищого порядку”. Водночас книжка постає як результат критичної оцінки західної рецепції соцреалізму, ґрунтованій на аналізі тільки російської літератури. Авторка актуалізує український контекст,

осмислюючи соцреалізм як колонізаційний проект, спрямований на утворення феномена радянської літератури.

Дослідниця приділяє багато уваги процесу „соцреалізації”: становлення „зразкового” радянського письменника й еталонного тексту. Вона переконливо доводить, що він реалізований в інтерпретаційній площині завдяки ідеологічно запрограмованій рецепції, здатній „перетворити” письменника з „неблагодійною” біографією на соцреалістичного класика, а текст модерністського гатунку на зразок соцреалістичної естетики. Окремий розділ у книзі присвячено „регульовальному канону” – марксо-ленінській критиці, що має цілком аргументований вигляд, бо в соцреалізмі саме критика виконувала функцію „керівництва” літературою. Дослідниця скрупульозно вивчає, які методи продукує марксо-ленінська критика, які ролі узаконюються для критика. З її вислідів випливає, що формування марксо-ленінської критики на українському ґрунті сприяє маргіналізації та провінціалізації літературознавчого мислення, колонізації його національних стратегій.

В. Хархун також актуалізує поняття іконостаса, прописуючи „ролі” зачинателя-Головка та „основоположника” Тичини. Розділ про останнього присвячено з’ясуванню архетипів, кваліфікованих у тоталітарній літературі як ключові. Цікавими є міркування авторки про категорію „голосу” в контексті літературної комунікації тоталітарного зразка. Такий аналіз уможлиблює простежити, як трансформується категорія автора в соцреалізмі: її експропріює влада, виступаючи головним тоталітарним деміургом.

Найцікавішим є розділ про релігієморфність та міфологізм як константи соцреалістичної картини світу. Обґрунтовуючи свій підхід, дослідниця активізує досвід світової гуманітаристики у виявленні релігійної основи радянського тоталітаризму й теософського змісту тоталітарного гносису. Вона дотримується думки про тоталітаризм як міфократію, а соцреалізм як естетику репрезентації тоталітарного міфу. Тому в книжці так детально вивчена міфологічна проекція основних параметрів тоталітарної картини світу: простір, час, тоталітарна людина. Основна увага сконцентрована на ієрархічній структурі: тоталітарному абсолюті, утіленому в образі Леніна, і його адепти – культурному героєві тоталітаризму. Тут дослідниця торкається чи не найдратівливіших питань про естетичний проект ленініани, його поетапне розгортання й тлумачення Леніна як тоталітарного Христа, а ленініани як тоталітарного євангелія. Незважаючи на дискусійність висловлених міркувань і тверджень, ця частина монографії найпереконливіше демонструє специфіку соцреалістичної естетики в конструюванні тоталітарного міфу.

Дослідниця також уважно вивчає репрезентацію героя в соцреалізмі у двох наукових сюжетах: теорії позитивного героя та міфі про культурного героя, які розглянуті в контексті тоталітарної онтології. У першому

проаналізовано базовий концепт соцреалізму крізь призму його ідеології, теорії та поетики. У другому реконструйовано процес формування культурного героя тоталітаризму, з'ясовано культурогенний потенціал категорій правди, труда й краси.

Згідно з логікою дослідження, орієнтованого на вивчення фаз канону, обґрунтовано є поява в книжці розділу про редукції канону. Епіцентром цього розділу є дослідження модифікації естетики соцреалізму в умовах „загроженої” культури. Дослідниця виділяє три тенденції у зміні канону, які, на жаль, подані лише пунктирно, тому дещо схематичний мають вигляд. Натомість обґрунтовано прописана ідея про множинність версій війни в українській літературі воєнного періоду. В. Хархун вивчає офіційну, реабілітаційну та ревізійні моделі війни, указуючи, що саме вони виявляють як модифікаційні процеси, так і неспроможність канону до значних естетичних трансформацій, викликаних запитом часу. Як реакція на відносну лібералізацію канону, постає епоха жданівщини, констатує авторка книжки. Вона з'ясовує специфіку цієї доби на матеріалі численних постанов. Окрема увага приділяється дослідженню однієї з найдраматичніших історій про творчу долю роману Ю. Яновського „Жива вода”, ще раз акцентуючи на специфіці авторства в тоталітарній літературі.

В. Хархун завершує науковий сюжет книжки розділом про радянську історію літератури, що є концепційно виправданим. Вона вивчає процес формування радянського історіографічного дискурсу в царині літературознавства, виявляючи етапність створення історії літератури як „курсу”, „хрестоматії”, „нарис”, аж доки не з'являється перша легітимізована версія в середині 1950-х років. За логікою дослідниці, саме модель літературної історії увінчує становлення соцреалістичного канону в українській культурі.

Другий композиційний рівень, заявлений у книжці як „вертикальний”, тобто наскрізний, вичитуваний у контексті основного сюжету дослідження, становить портретування українських письменників, які були введені в канон (або перебували на його маргінесі) й активно на нього працювали, будучи, отже, його легітимними репрезентантами. Так, зокрема, сформовані пострадянські літературознавчі портрети П. Тичини, М. Рильського, А. Головка, О. Корнійчука, О. Довженка, Ю. Яновського. Незважаючи на переконливість їхнього тоталітарної проекції, бракує, однак, спектральності, зокрема, у випадку з М. Рильським, літературний портрет якого не вичерпується тільки тоталітарністю. Окрім того, зазначимо, що залучення до аналізу не тільки визнаних радянською критикою класиків, а й письменників „другого” й „третього” ешелонів сприяло б панорамності й додатковому аргументуванню вихідних положень дослідження.

Синхронізованість горизонтального й вертикального рівнів композиції „працює” на формування глибшого уявлення про специфіку доби, інтенсифікує як інформативний, так й аналітичний рівень прочитання. Слід

також додати, що, окрім письменників і їхніх текстів, значна увага приділена радянським критикам і теоретикам.

Запропонована книжка цікава не тільки тим, що активізує розмову про український соцреалізм, особливості його формування й розгортання, а й постулює загальнотеоретичні проблеми, зорієнтовані на осмислення феномена „контрольованої літератури”, міфу в культурі, дослідження основ тоталітарної цивілізації. Варто відзначити також ерудицію авторки, її поінформованість, що виявляється у використанні багатьох іноземних джерел, застосуванні прикладів із кількох літератур.

Рецензована книга формує цілісне уявлення про українську соцреалістичну літературу сталінського періоду, вона призначена не тільки для вишівського кола науковців, а й для всіх, хто цікавиться радянською культурою.

**Доктор філологічних наук, професор
Ольга Дмитрівна ТУРГАН.**